

The role of people's causality in establishing the government of Imam Zaman

HasanDinpanah

Doctor of Philosophy of Religion, Imam Khomeini Institute hasandinpanah@gmail.com

KEYWORDS

The role of the people
religious government
Imam Asr
Ignorance
self-improvement
transformation

ABSTRACT

The realization of any goal and task requires its own tools and means. In this world, no phenomenon happens without reasons. It is not possible for a human being to reach a destination or goal without tools and equipment. In order to realize the religious rule of Imam Zaman, in addition to God's will and support and actions by Imam Mahdi, it is also necessary to play the role of the people. The present article has analyzed the role of causality and causality of the people for the realization of this theocratic rule with the method of document analysis. The Raising the level of knowledge of the world to accept the promise, competence and readiness for the realization of this government, the full effort of people in building their own destiny and the world around them, supporting and following the ruler of this government all-round, are the most important actions that people should take to establish such a government. Therefore, the most appropriate solutions that should be implemented by the people are knowledge enhancement, self-improvement, transformation and finally following and helping the Imam of that government in order to eradicate corruption and oppression.

* Corresponding author: E-mail address: hasandinpanah@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.22034/rtmr.2023.710167>

Received: 2023/6/25 ; Received in revised form: 2023/7/31; Accepted: 2024/8/15

Article type: scientific research paper

©Author

نقش علیت مردم در زمینه‌سازی حکومت امام زمان (عج)

حسن دین‌پناه

دکتری فلسفه دین موسسه امام خمینی (ره) hasandinpanah@gmail.com

واژگان کلیدی	چکیده
نقش مردم حکومت دینی امام عصر (عج) چهل زدایی خودسازی	تحقق هر هدفی به ابزار و اسباب خاص خود نیاز دارد. در این جهان پدیده‌ای بی اسباب و علل به وقوع نمی‌پیوندد. وصول انسان به اهداف و مقاصد خویش بدون ابزار و وسیله ناممکن است. برای بهره‌مندی جهانیان از پدیده بی‌نظیر حکومت دینی امام عصر (عج)، علاوه بر اراده و نصرت الهی و اقداماتی از جانب امام مهدی (عج)، لازم است مردم نیز نقش ایفا کنند. نوشتار حاضر با روش تحلیل اسنادی، نقش علّیت و سببیت مردم برای تحقق این حکومت دینی را مورد بررسی قرار داده است. در مقاله با روش تحلیلی تاریخی به بررسی این مقصود پرداخته‌ایم. بالا رفتن سطح معرفت جهانیان برای پذیرش موعود، شایستگی و آمادگی برای تحقق این حکومت، تلاش کامل انسان‌ها در ساختن سرنوشت خود و جهان پیرامون، حمایت و پیروی همه‌جانبه از حاکم این حکومت، مهم‌ترین اقداماتی است که مردم بایستی برای برپایی چنین حکومتی انجام دهند. از این رو مناسب‌ترین راهکارها که باید به‌وسیله مردم عملی شود، دانش‌افزایی، خودسازی، دگرسازی و سرانجام پیروی و یاری همه‌جانبه از امام آن حکومت در جهت ریشه‌کن کردن فساد و ستم است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۴/۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۵/۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۵/۲۴	

مقدمه

یک امر بدیهی آن است که تحقق هر هدفی و امری، به ابزار و اسباب خاص خود نیاز دارد. برای تحقق امر بزرگ و بی‌نظیر حکومت دینی امام عصر (عج) در جهان نیز به ابزارهایی نیاز است. اساساً در این جهان پدیده‌ای بی اسباب و علل به وقوع نمی‌پیوندد. امکان ندارد انسان بدون ابزار و وسیله به مقصد یا هدفی دست پیدا کند؛ چنانکه حتی تقرب به خداوند نیز نیازمند به‌وسیله است (مائده، ۳۵). حکومت دینی امام عصر (عج) نیز از پدیده‌های بی‌نظیر در آینده جهان است و قطعاً شکل‌گیری آن نیز نیازمند اقدامات و راهکارهایی است، که باید عملی شود. این اندیشه، که برای تحقق چنین حکومتی تنها اراده خداوند، قدرت و نصرت او کافی است، درست نیست. همچنین این گمان که امام عصر (عج) به تنهایی و از راه‌های غیرعادی، اوضاع عالم را سامان می‌بخشد، امور آن را اصلاح می‌کند و سپس انسان‌ها بر سر سفره آماده رحمت آن حضرت می‌نشینند، و از حکومت دینی بی‌سابقه (نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۳۰۳، باب ۱۸، ح ۱۰؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۲۰۱) ایشان در آخرالزمان بهره می‌برند، نیز اندیشه‌ای باطل است. این‌گونه نیست که حکومت حق و عدل مهدوی، بدون سروصدا و به‌آسانی پا بگیرد، بلکه برای تحقق آن علاوه بر اراده الهی و اقداماتی از جانب امام مهدی (عج)، لازم است مردم نیز نقش اساسی خود را ایفا کنند.

بی‌تردید درباره نقش و جایگاه مردم در حکومت معصوم و غیر معصوم، نقش مردم در غیبت امام مهدی (عج) یا نقش مردم در حکومت جهانی مهدوی پژوهش‌هایی صورت گرفته است، اما درباره نقش مردم در تحقق حکومت مهدوی نوشته جامع و مستند مشاهده نشده است. البته درباره نقش مردم در تحقق عدالت مهدوی پژوهش‌هایی انجام شده است نظیر «نقش مردم در تحقق عدالت مهدوی» تألیف طاهره انصاری و حسن ظهرانی که به موضوعاتی نظیر حضور شیعه در صحنه، همیاری در تحقق عدالت مهدوی، ویژگی‌های عدالت و عدالت مهدوی و حوزه منتظران پرداخته است. بنابراین این مقالات یا به‌طور کامل به نقش‌های اساسی اشاره نکرده‌اند و یا اگر هم در برخی مقالات به عناوینی اشاره شده، اولاً استناد متقن یا کافی به عقل، آیات و روایات نشده‌اند و ثانیاً به راهکارهای لازم در این جهت اشاره نشده است.

از این رو در نوشتار حاضر به این مسئله پرداخته خواهد شد، که آیا رخداد بزرگ حاکمیت عدالت و دیانت امام عصر (عج)، تنها به قدرت الهی و به دست موعود روی می‌دهد یا اینکه اجتماع انسانی هم باید در برپایی آن، نقشی ایفا کند و اقداماتی داشته باشند؟ مهم‌ترین اموری که مردم بایستی برای تحقق حکومت دین امام عصر (عج) داشته باشند، کدامند؟ برای پاسخ به این سؤال در این مقاله نقش مردم برای تحقق آن حکومت تبیین، و راهکارهای لازم برای رسیدن به آن حکومت، طرح‌ریزی و عرضه می‌شود.

نقش علیّت مردم برای تحقق حکومت دینی امام عصر (عج)

بر اساس مبانی دینی، هدف خداوند از نصب و تعیین امام مهدی (عج)، دستیابی جهانیان به سعادت و کمال نهایی است. از آنجاکه اصل علت و معلول بر تمامی حوادث تکوینی و غیر تکوینی عالم حاکم است، تحقق حکومت دینی مهدوی نیز به‌عنوان یک حادثه بی‌نظیر در آخرالزمان از این قاعده مستثنا نبوده و وابسته به تحقق علل و زمینه‌های تحقق آن است. این وابستگی، یک وابستگی حقیقی (رابطه علت با معلول) است. یعنی تحقق این حکومت وابسته به تحقق زمینه‌ها و شرایط آن قرار داده شده است، و تا شرایط فراهم نشود، حکومت دینی مهدوی محقق نخواهد شد.

سهم عمده این حکومت از آن مردم است. از این رو آنان نقش بسطرسازی تحقق آن حکومت را به عهده دارند و به هر اندازه که مقدمات تحقق آن نهضت بزرگ فراهم شود، مردم می‌توانند امید و انتظار داشته باشند، خود حکومت عدل و صلح همه‌جانبه مهدوی بهتر و سریع‌تر تحقق یابد.

لازم به ذکر است که زمینه‌های تحقق حکومت مهدوی، که در ادامه تبیین می‌شوند، از شرایط ظهور امام مهدی (عج) نیز هستند. توضیح آنکه در مقاله حاضر، از علائم ظهور سخن به میان نمی‌آید؛ زیرا آن‌ها با شرایط ظهور متفاوت‌اند. علائم ظهور به رویدادهای اجتماعی، سیاسی و حوادث طبیعی گفته می‌شود، که نقش مردم در آن‌ها خیلی واضح نیست، و در حقیقت آن علائم، عمدتاً در هنگام ظهور یا پس‌از آن در سطح دنیا واقع می‌شوند، که یا اطلاع از ظهور موعود است، نظیر صیحه آسمانی، یا اعلام تحقق ظهور موعود با خصوصیت خاصی است، نظیر خسف بیداء (فرورفتن لشکر سفیانی بر زمین) (محمدابن بابویه، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ج ۲، ص ۶۵۰). بنابراین علائم ظهور، تنها در اعلام ظهور برای مردم نقش دارد، مانند پرواز و هیجان پرنده‌ها، که علامت بارش باران است، بدون اینکه هیچ‌گونه رابطه علیّت با ریزش باران داشته باشد.

بنابراین این‌گونه می‌توان گفت که در دوران غیبت امام موعود، تحقق موارد ذیل، از شرایط ضروری تحقق ظهور است و در صورتی که این‌ها تحقق یابند و تداوم نیز داشته باشند، به تحقق کامل حکومت دینی مهدوی و آثار پربرکت آن منتهی می‌شوند.

با توجه به مطالب فوق، اموری که در شکل‌گیری و تحقق حکومت دینی مهدوی دخالت و ارتباط مستقیم دارند، و جهانیان بایستی در انجام این امور، نقش ویژه‌ای ایفا کنند، در ادامه بیان می‌شوند.

۱. بالا رفتن سطح فرهنگ، معرفت و هوشیاری (بیداری) جهانیان برای پذیرش موعود

فرهنگ، مفهومی است که به معناهای متعددی مانند ادب، دانش، آموزش و پرورش، تعلیم و تربیت، علم، مجموعه آداب و رسوم، در کتاب لغت به‌کاررفته است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۱، ص ۱۷۱۳۲). رشد و توسعه معرفت و آگاهی جامعه انسانی نسبت به امام موعود و اهداف ایشان از بنیادی‌ترین اقدامات فرهنگی و معرفتی است، که بایستی در جهت تحقق حکومت دینی موعود صورت گیرد.

یکی از عوامل ستم، انحراف، جرم و فساد، جهل و نادانی است. هر مقدار که سطح معرفت نسبت به کمالات و فضایل، افزایش یابد و انسان از این جهت مسیر تکامل را طی کند، میزان ارتکاب جرائم پایین می‌آید. از این رو از همان آغاز امر، باید اجتماع افراد انسانی، به اندازه‌ای از معرفت و کمال دست پیدا کنند، تا متمایل و خواهان پایه‌گذار حکومت دینی امام موعود باشند.

به‌طور کلی، برترین عمل در پیشگاه خداوند، معرفت خدا، رسول خدا (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۳۰) و امامان معصوم (ع) دانسته شده است (ابن بابویه، ۱۹۶۶، ج ۱، ص ۹)، و به‌طور خاص در روایات، اولین و مهم‌ترین وظیفه مردم، کسب معرفت نسبت به وجود امام موعود دانسته شده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۷۱-۳۷۲)؛ زیرا شناخت امام، باعث می‌شود انسان راه هدایت به سمت کمال و سعادت را که مهم‌ترین آن شکل‌گیری حکومت دینی است، بیابد، گمراهی و انحراف از دین برای او پیش نیاید، از شبهه‌های منکران و دشمنان در امان بماند، و از اعمال گمراه‌کننده مدعیان دروغین نجات یابد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۳۷).

افزون بر این اگر بدون زمینه‌های معرفتی، فکری و فرهنگی در سطح جهانی، ظهور موعود صورت بگیرد، به‌طور حتم ایشان نمی‌تواند اهداف کلیدی خود را محقق کند؛ زیرا ایشان در تحقق اهداف با دشواری‌ها و چالش‌های زیادی از جمله اجبار و یا کشتار فراوان روبرو خواهد شد. بسیاری از مذاهب و مکاتب به خاطر حفظ موقعیت خود با ایشان مخالفت خواهند کرد و در نتیجه عاقبت ایشان، همانند سرانجام امامان سابق خواهد بود. سخن امام علی (ع) به همین مطلب اشاره دارد که خطاب به اهل کوفه، به‌عنوان یکی از اصول راهبردی ائمه (ع)، می‌فرماید هیچ‌گاه، امام معصوم برای اصلاح دیگران، مرتکب فساد نمی‌شود. ایشان تصریح می‌نماید که با علم به اینکه راه اصلاح کوفیان، تنها شمشیر است، به خاطر مستلزم بودن آن با فساد در شخص امام، به آن امر اقدام نمی‌کند (شریف الرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۶۹). ایشان با این بیان، راهبرد امامت را در اصلاح دینی، کاملاً متمایز با کشتار و استبداد معرفی نموده است. از این رو بدون زمینه‌های معرفتی، فکری و فرهنگی، حکومت موعود تحقق نمی‌یابد.

در نگرش امام علی (ع)، جوهر شمشیر و منطق الهی آن، احیای انسان‌ها است، نه کشتن انسان‌ها از روی هوس‌بازی و خودکامگی. از این رو رادمردان باایمان، بصیرت‌ها و بینائی‌های درونی خود را بر روی شمشیرها می‌نهند (جعفری، ۱۳۷۶، ج ۲۴، ص ۳۳۰-۳۳۱) و در واقع با بصیرت و معرفت، سلاح خود را در برخورد با دشمنان به کار می‌گیرند. ایشان در یک تعبیر بسیار دقیق با اشاره به این نکته می‌فرماید: «گروهی دست به حمله و پیکار با فسادگران زدند ... و جان دادن در راه خدا را بزرگ نشمردند... و بینش‌های خود را بر شمشیر نشانده، و طاعت پروردگار خود را پذیرفتند، و فرمان پند دهنده خود را شنیدند (شریف الرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۱۵۰)».

از این رو برای تحقق حکومت دینی امام موعود به رادمردان باایمان و با بصیرت در سطح جهانی نیاز است. اگر جامعه انسانی به اندازه مطلوب و ممکن از بصیرت و معرفت در این زمینه رسید، و اگر مستضعفان و عدالت‌طلبان جهان، بیدار شدند، و میل قلبی خویش را به پایه‌گذار آن حکومت در عمل نشان دادند، در آن صورت می‌توان توقع حکومت دینی مطلوب را داشت.

بنابراین عدم تحقق حکومت دینی امام موعود تا زمان حاضر، از آثار و تبعات بی بصیرتی و عدم ازدیاد معرفت جهانیان در زمینه امام موعود و اهداف ایشان است. اساساً اگر شرایط جامعه انسانی از حیث شناخت و پذیرش به نفع حکومت دینی امام موعود تغییر نیابد و مردم همه خواهان آن حاکم عادل نباشند، سرنوشت جامعه بشری تغییر نخواهد یافت و به همین صورت فعلی ادامه خواهد یافت.

اگر قرار باشد مجدداً امام موعود همان وضعیت دوران امام علی (ع) را داشته باشد، قطعاً حکومت دینی مطلوب و جهانی برقرار نخواهد شد و باز امام موعود دقیقاً همانند امام علی (ع) باید در مقام نفرین امت خود بفرماید: «خدایا، این مردم از من به ستوه آمده، و من از آنان به ستوه آمده، دل شکسته‌ام، به جای آنان افرادی بهتر به من مرحمت فرما، و به جای من بدتر از من بر آنها مسلط کن (شریف الرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۲۵)». یقیناً آنگونه که از روایت برمی‌آید، چنین وضعیتی دیگر برای امام موعود معصوم تکرار نخواهد شد؛ زیرا مردمان عصر او بهتر و با بصیرت‌تر خواهند بود.

بنابراین نخستین و مهم‌ترین نقش تأثیرگذار جهانیان در رخداد ظهور حکومت دینی امام عصر (عج) در جهان، آمادگی فکری و معرفتی و وحدت نگرش و پذیرش درباره مدیریت جهان از سوی انسان کامل است؛ زیرا تا زمانی که سطح معرفت قلبی جهانیان برای پذیرش پایه‌گذار عدالت و صلح جهانی، اوج نگیرد، در واقع ظهور حکومت دینی مهدوی به تأخیر خواهد افتاد و یا رخ نخواهد داد.

۱. راهکار متناسب: رشد بصیرت و مبارزه با انحرافات (جهل‌زدایی و دانش‌افزایی)

امام موعود قرار است آخرین حکومت را در بهترین شرایط جهانی برقرار کند و به تصحیح زندگی تمام مردم جهان بپردازد. از این رو بایستی شرایط جهانی و توجه عمومی برای ظهور امام موعود آماده باشد. بایستی توانایی پذیرش ایشان در همه انسان‌ها و نه فقط مسلمانان و شیعیان، حاصل شود.

از این رو مناسب‌ترین شیوه و راهکار در این زمینه آن است که بر زمینه‌سازان و تشنگان آن حکومت در جهان، در هر مقام و جایگاهی که هستند، لازم است پله‌های رشد، ترقی و تقویت خرد و معرفت مردم نسبت به آن نقطه پایانی را بپیمایند. حتی مبارزه آنان با انحرافات و دفع شبهاتی که از سوی دشمنان در این زمینه مطرح می‌شود، نیز از همین نقطه بصیرت و معرفت آغاز می‌شود. در غیر این صورت حکومت دینی امام موعود شکل نخواهد گرفت.

با توجه به ضرورت معرفت، لازم است اشاره‌ای کوتاه به برخی از مهم‌ترین راهکارهای عملیاتی که برای رفع جهل و غفلت جهانیان لازم است، داشته باشیم:

ممارست بر تفکر درباره اندیشه مهدویت

قرآن کریم (آل عمران، ۱۹۱) و روایات، انسان را دعوت می‌کنند که اوقاتی را برای فکرکردن صرف کنند. در روایات آمده است که یک ساعت فکر کردن مساوی با یک یا شصت سال عبادت تلقی شده است (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۰۸). انسان دائماً در حال تغییر و تحول است؛ ممکن است صبح مؤمن باشد، شب کافر شود و بالعکس. دقیقاً این حالت برای انسان در آخرالزمان پیش‌بینی شده است، که پیامبر اکرم (ص) فرمودند «به زودی فتنه‌هایی رخ خواهد که فرد صبح، مؤمن است و شب کافر، مگر کسی که خداوند او را به علم، زنده کرده باشد (کورانی، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۴۴۴، ح ۱۴۴). بنابراین، هرگاه انسان به کارهای خوب و آثار مثبت آن و همچنین به کارهای بد و نتایج سوء آن بیندیشد، آفات جهل و غفلت از روح و جانش دور می‌شود.

اندیشمندان متخصص و دلسوز می‌توانند با حرکت جهادی در زمینه قلم‌فرسایی و برگزاری نشست‌ها در جهت جهل‌زدایی از جوامع بشری نقش مهمی ایفا کنند. اساساً لازم است یک استراتژی دقیق برای مقابله با خصم و از دست ندادن فرصت‌ها، نظیر تولید کلیپ‌هایی برای معرفی درست امام موعود به زبان‌های گوناگون، در دستور کار همه کسانی که این پرچم را به دست گرفته‌اند، قرار گیرد.

سیاستمداران می‌توانند در تدبیرها و برنامه‌ریزی‌های خود برای نشر این فرهنگ و آمادگی مردم برای تحقق ظهور عدل و صلح مهدوی سهم عمده‌ای ایفا کنند. آنها می‌توانند مربیان و اساتید مراکز علمی را به تلاش‌های فرهنگی و تربیتی درست در نهادینه‌سازی این فرهنگ در میان جامعه ترغیب و تشویق کنند. با پشتیبانی آنان امید می‌رود، جهل نسبت به سیمای واقعی امام موعود، از چهره جامعه زوده شود.

به نظر می‌رسد، اقدام هیئت‌ها و گروه‌های مذهبی مردمی برای جهل‌زدایی جامعه نسبت به امام موعود خیلی موثر است، از این رو لازم است دست‌اندرکاران آن‌ها با دعوت از سخنرانان مهدوی، در این جهت هدایت و راهنمایی لازم را داشته باشند. برگزاری یا تقویت همایش‌ها، دوره‌های تربیتی و آموزشی مرتبط با این موضوع از دیگر راهبردهای مهم است. همت رسانه‌ها، تولیدات هنری و ساخت فیلم‌های سینمایی برای رفع جهل مردم و آمادگی آنان برای تحقق ظهور موعود نیز راهبرد مهم دیگر است.

تجربه نشان داده است که در دوران کنونی، استفاده از فضاهای مجازی برای نشر هر نوع فرهنگی در میان مردم در رتبه نخست قرار دارد. از این رو بهره‌بردن از آن، جهت نشر مطالب مؤثر و کلیپ‌های سازنده، برای آمادگی جامعه در جهت تسریع در تحقق حکومت دینی امام مهدی (عج)، امری حیاتی است.

ب. شایستگی و آمادگی درونی انسان‌ها برای تحقق حکومت دینی امام عصر(عج)

هر چند معرفت توده‌های مردم نسبت به امام و پذیرش او از جمله کلیدی‌ترین شیوه‌های مقدماتی تحقق حکومت دینی امام عصر(عج) است، ولی این امر برای تحقق کامل این حکومت در جهان کافی نیست؛ زیرا تحقق نهضت جهانی، به استعداد و آمادگی اجتماع بزرگ انسانی نیز نیاز دارد. خداوند تنها در صورت وقوع انقلاب انفسی و آمادگی واقعی از سوی مردم، با توجه به مصلحت، اجازه تحقق حکومت امام مهدی(عج) را می‌دهد.

قرآن کریم درباره تحولات فردی و اجتماعی، که تحقق حکومت سراسر عدل و صلح امام موعود، از مصادیق تام و بارز آن است، به سنت کلیدی «اراده تغییرپذیری از سوی انسان» تصریح دارد: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱)؛ خداوند سرنوشت هیچ قوم (و ملتی) را تغییر نمی‌دهد مگر آنکه آنان آنچه را در خودشان است تغییر دهند.

بنابراین اگر قرار باشد سرنوشت مردم تغییر یابد، لازم است در مرحله نخست خود را تغییر دهند، یعنی به حدی از کمال و رشد برسند، تا لیاقت و شایستگی حکومت دینی موعود را داشته باشند.

در مسأله حکومت موعود، تغییر به معنای تکامل یافتن است؛ زیرا بشر تکامل نیافته، شایستگی و لیاقت حکومت عدل را ندارد و اساساً حاکم عدل را نمی‌پذیرد و نمی‌پسندد و حتی دوست می‌دارد که او برکنار شود. اگر حاکم عدل با جبر و زور هم بر او تحمیل شود، نقض غرض خواهد بود؛ زیرا جبر و زور، ظلم است و عدلی که با نردبان ظلم برقرار شود، عدل نیست، هر چند نام عدل بر آن گذارند.

بنابراین حکومت عدل باید با رضایت خلق برقرار شود. این هنگامی میسر است که بشر خواستار حکومت عدل باشد. این نیز هنگامی انجام می‌شود که خوی حیوانی انسان، تحت فرمان خوی انسانی او قرار گیرد (صدر، ۱۳۷۸، ص ۵۴). اگر انسان‌ها این شایستگی و آمادگی را پیدا کنند، در آن شرایط است که حکومت دینی محقق خواهد شد.

۲. راهکار متناسب: خودسازی و مراقبت فردی یا تکامل روحی (تهذیب نفس)

از شیوه‌ها و راهکارهای اظهار لیاقت و آمادگی انسان‌ها، عدالت‌خواه شدن آنهاست. اساساً تشکیل حکومت عادلانه و تحقق صلح جهانی به معنای واقعی، یک مثلث مبارکی را می‌ماند که سه ضلع دارد: ۱. قانون عادلانه ۲. حاکم و مجری عادل ۳. جامعه عدالت‌خواه. حکومتی عادلانه می‌شود که قانون آن، عدل باشد، رهبرش عادل باشد، امتش عدالت‌خواه باشد. اگر قانون مشکل داشت، یا مجری قانون مشکل داشت، یا جامعه مشکلی داشت، حکومت عدل مستقر نمی‌شود.

دو بخش اول، بر عهده خداوند و امام جامعه است، اما بخش سوم، بر عهده امت و مردم است. در حکومت اسلامی اولیای الهی، دو اصل اول محقق بود؛ یعنی قانون الهی بر اساس عدل بود. ابداً در حرم امن این قانون، ظلمی راه پیدا نمی‌کرد؛ زیرا، ظلم باطل است و در حریم قرآن راه ندارد (فصلت، ۴۲؛ کهف، ۴۹). حاکم معصوم، هم اولاً به دلیل عصمتی که دارد، عادل است. ثانیاً امامت، عهد خدا است و این عهد باید به افراد عادل برسد و به ظالم نمی‌رسد. ظلم اعتقادی و اخلاقی هم مشمول همین عنوان است (بقره، ۱۲۴).

تنها یک ضلع می‌ماند، و آن امت و جامعه بشری است، که عدالت‌خواه نبودند. تصریح بر این مطلب در نهج‌البلاغه آمده است، که حضرت در یکی از خطبه‌ها فرمود: «(فرق حکومت من با حکومت دیگران این است که) ملت‌های جهان صبح می‌کنند در حالی که از ستم زمامدارانشان در ترس و وحشتند، من صبح می‌کنم در حالی که از ستمگری پیروان خود وحشت دارم (شریف الرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۹۷)». جامعه حضرت علی (ع) ظلم‌زده بود؛ زیرا در پنج سال حکومت ایشان، سه تا جنگ جمل، نهروان و صفین، بر ایشان تحمیل شده است. بنابراین برای ظهور و تحقق حکومت عدل، به امتی عدل‌طلب و تشنه عدل نیاز است (جوادی، ۱۳۸۳، ص ۴۳-۴۵).

حتی می‌توان گفت عمده‌ترین راهکار برای تحقق حکومت مهدوی به معنای واقعی، آن است که وجدان دینی و مذهبی مردم را برای اجرای عدالت بیدار نمود. اگر بشر زیر دست مربی کامل قرار گیرند، خواهان و تشنه عدالت خواهند شد (مطهری، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۳۷۴).

افزون بر عدالت‌پذیری مردم، راهکار ضروری دیگر، دستیابی مردم به مراتب حداقلی از مصونیت و طهارت است، تا طعم عدالت و صلح را بهتر درک کنند. اصلی‌ترین عاملی که باعث شده خداوند به اهل کتاب بفرماید، «شما هیچ آیین صحیحی ندارید (مائده، ۶۸)»، ارتکاب آنان به ظلم، گناه و تعدی به حقوق دیگران است. قرآن در تأیید این مطلب به پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید، «آنان (پیروان انبیای پیشین نظیر نوح، موسی و عیسی) پراکنده نشدند مگر بعد از آنکه علم و آگاهی به سراغشان آمد؛ و این تفرقه‌جویی به خاطر انحراف از حق (و عداوت و حسد) بود (شوری، ۱۴)». یعنی عامل اصلی که موجب تفرقه و پراکندگی‌شان، و عدم اقامه معارف دینی و الهی شده است، این بود که آنان راه ظلم و تعدی را پیش گرفته و از راه وسط و شیوه عادلانه‌ای که خدا برایشان مقرر فرموده، منحرف شدند (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۶، ص ۶۶؛ همو، ج ۱۸، ص ۳۲). این مبنای اساسی قرآن است که تا زمانی که جامعه انسانی از انحرافات و گناهان پاک نشود، و مردم جهان امت واحده تشکیل ندهند، دین الهی به‌طور کامل در سراسر جهان اقامه نخواهد شد و مردم طعم حکومت دینی معصوم را نخواهند چشید.

بنابراین علاوه بر عصمت و عدالت امام، جوامع بزرگ انسانی نیز باید به مراتبی از عدالت و مصونیت دست یابند؛ زیرا در صورت عدم شایستگی و آمادگی جامعه جهانی برای پذیرش حکومت واحد امام موعود، ممکن است ایشان همانند دیگر رهبران الهی بدون دستیابی به نتیجه، به‌دست ستمگران کشته شود. در نتیجه عالم‌گیر شدن دین الهی، سعادت تمام انسان‌ها، عدالت و صلح و امنیت در جهان محقق نخواهد شد.

ج. تلاش کامل انسان‌ها در ساختن سرنوشت خود و جهان پیرامون

علاوه بر دو راهکار پیشین، یعنی دانش‌افزایی و خودسازی، از دیگر اقدامات لازم برای رسیدن جامعه انسانی به صلح جهانی، «تلاش کامل مردم برای اصلاح جهان» است.

انتظار یک حادثه مهم و بزرگ در آینده، یعنی حاکمیت دینی عدالت و صلح در جهان پس از گسترش ستمکاری، یک اندیشه فراگیر و عمومی است، که در بسیاری از مکاتب و ادیان وجود دارد (عهد عتیق، اشعیا ۱۱: ۵ و ارمیا ۲۳: ۵؛ عهد جدید، متی ۲۵: ۳۱-۳۳ و مکاشفه یوحنا ۱۹: ۱۱-۱۳) و به اسلام اختصاص ندارد

از نگاه عقلی، معنای حقیقی انتظار، قطعاً به معنای شانه‌خالی کردن جوامع انسانی از مسئولیت‌های خویش و رها کردن کار و تلاش برای آن نیست. همچنین قطعاً به این معنا نیست که از اتاق منزل خارج نشویم و هیچ حرکتی نکنیم و هیچ اعتنایی به آن امر نکنیم. بلکه معنای درست انتظار آن است که هم توجه لازم، به معنای دعا و مناجات برای تحقق آن و هم تلاش‌های لازم برای کسب آن امر صورت گیرد (صدر، ۱۳۸۴، ص ۳۰۰-۳۰۷).

یکی از سنت‌های ویژه خداوند نیز همین است که انسان‌ها باید تلاش کنند تا خودشان را عوض کنند و از جهالت و فساد درآیند؛ زیرا رمز نیک‌بختی و بدبختی جامعه‌ها و نیز راز جلوافتادن و عقب‌افتادن امت‌ها به خود آنها برمی‌گردد (عدد: ۱۱). هیچ مردمی از بدبختی به خوشبختی نمی‌رسند، مگر اینکه عوامل بدبختی را با ابتکار عمل خود از خود دور سازند، و همین‌طور است عکس آن، یعنی یک ملت خوشبخت را خدا بدبخت نمی‌کند، مگر آنکه خودشان موجبات بدبختی را برای خویش فراهم آورند (فاطر، ۴۳؛ مطهری، ۱۳۹۰ الف، ج ۱، ص ۱۳۵).

خداوند به عنوان یک معیار کلی به بنی‌اسرائیل می‌فرماید: «(پس از فساد دوباره نیز اگر توبه کنید و صالح شوید) امید است پروردگارتان بر شما ترحم کند (و دولت و استقلال‌تان را بازگرداند) و اگر (به فساد و عصیان‌گری) بازگردید، ما نیز (به عقوبت و مجازات) باز می‌گردیم (اسراء، ۸)» توجه به این معیار کلیدی قرآن بر همگان لازم است، که فساد یک جامعه، مقدمه شکست، بدبختی و مجازات آنها هست.

قرآن کریم توقع پیروزی و اصلاح بدون تلاش، اقدام و مبارزه همگانی را نامعقول می‌داند. قرآن در انتقاد از بنی‌اسرائیل می‌فرماید، وقتی حضرت موسی (ع) به قوم خویش فرمود، وارد سرزمین مقدس شوید و آن را از چنگ دشمنان درآورید، آنان از سر ترس، ایشان را نافرمانی کرده و گفتند ما همین‌جا می‌نشینیم و تو و خدایت با آن ستمگران بجنگید. خداوند به جهت تخلف این قوم از فرمان خدا و حضرت موسی (ع)، چهل سال ورود آنان را به سرزمین مقدس به تأخیر انداخت و آنان در این مدت طولانی در زمین سرگردان و آواره بودند و از برکات مادی و معنوی آن سرزمین مقدس محروم شدند (مائده، ۲۱-۲۶).

بنابراین اگر همینطور نافرمانی از فرمان های الهی و انبیاء ادامه یابد و برای تحقق آن حکومت دینی جهانی تلاش همگانی نشود، ورود به آن دوران آرمانی به تأخیر خواهد افتاد. از این رو هم عقل و هم قرآن تصریح دارند، که تلاش برای اصلاح و ساختن یک جامعه پر از عدالت، صلح و سعادت، وظیفه اجتماعی هر انسانی است، نه آنکه تنها از خداوند و جانسینانش توقع اصلاح داشته باشند.

۳. راهکار متناسب: تلاش همگانی برای دگرسازی در جهت شکل گیری حکومت مطلوب جهانی

به طور کلی افراد جامعه انسانی به دو رکن اصلی «مردم» و «زمامداران» تقسیم می شوند. در تشکیل یک حکومت دینی مطلوب و ایده آل، این هر دو رکن مؤثرند.

تک تک افراد جامعه، و حتی زمامداران نیز در درون جامعه تربیت می شوند، و به تدریج زمام امور مردم را به دست می گیرند؛ از این رو اگر جامعه فاسد باشد، هم افراد و هم زمامداران فاسد می شوند. در جامعه فاسد، تربیت افراد و حاکم صالح بسیار دشوار است؛ زیرا باید این روح را در افراد پدید آورد که بر خلاف مسیر حرکت کنند و از شرایط و مقررات جامعه رها شوند و جدا از جامعه زندگی کنند.

هر چند در نگرش امامیه، به سبب نصب، نصّ و تعیین پیامبر (ص) و شایستگی لازم، حق حکومت با امام است، ولی به نظر می رسد امام علی (ع)، برای مردم نقش اساسی در برقراری حکومت قائل است و تحقق و تداوم آن را به بیعت و اقبال عمومی می داند. از این رو اگر مردم به استقبال حکومت الهی نشتابند، و با تلاش و پایداری لازم آن را به دوش امام نگذارند، این حق امام قابل شکل گیری و اجرا نخواهد بود (شریف الرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۳ و خطبه ۲۱۶).

از این رو تنها راهکار اساسی که پیش روی انسان ها برای تحقق خیر و صلاح عمومی در جهان هست، آن است که همه انسان ها در هر مقامی که هستند، بایستی برای برپایی و ساختن جامعه ای عاری از عوامل بدبختی، و برخوردار از زمینه های رشد و سعادت و صلاح، تلاش همگانی کنند؛ زیرا تلاش امام موعود و نقش او در تحقق حکومت عدل و صلح، مشروط به تلاش، همراهی و نقش مردم برای شکل گیری حکومت دین مهدوی است، و در این صورت به نتایج مطلوب می رسد. به عنوان نمونه، برای آنکه حکومتی به تمام اهداف متعالی خویش دست یابد، وجود رهبر کارآمد به تنهایی کافی نیست، بلکه باید یاران کارآمد، فداکار، مقاوم و مطیع نیز باشند که دستورها و اهداف آن رهبر را اجرا کنند. در غیر این صورت باز تاریخ گذشته تکرار خواهد شد، و فتنه های آن (آزمایش ها و مجازات ها) تمام جوامع (أنفال، ۲۵) و حتی خود امام موعود را دربر خواهد گرفت. و حال آنکه خداوند اساساً موعود را حفظ کرد تا دیگر چنین وضعیتی پیش نیاید.

پیش از این گذشت، که وقتی بنی اسرائیل به خاطر سستی و تخلف، در صحرای سینا چهل سال سرگردان شدند، حضرت موسی (ع) که کلیم الله و پاک ترین فرد در میان آن امت بود، نیز در میان آنان و همراه آنان بود. یا وقتی انحراف در جامعه اسلامی پیش آمد و فردی مانند یزید بن معاویه بر مال، جان، ناموس و عقاید آنان مسلط شد، حسین بن علی (ع) که عادل ترین فرد در روی زمین بود، در این بلا و فتنه قربانی شده است، و نزول بلا و فتنه شامل ایشان هم شده است.

بنابراین مسئولیت جهانیان در جهت زمینه سازی برای تحقق حکومت جهانی امام موعود، بسیار سنگین است و در این جهت نباید از هیچ تلاش و اقدامی فروگذار کنند.

د. استعانت، حمایت و پیروی همه جانبه از امام موعود

برای تحقق حکومت دینی امام موعود در جهان، افزون بر سه مرحله بیان شده، یعنی معرفت افزایی، خودسازی و دگرسازی، به استعانت و یاری اجتماع بزرگ انسانی از موعود نیز نیاز دارد.

با استناد به سنت کلیدی قرآنی، یعنی «اراده تغییر پذیری از سوی انسان»، که پیش از این توضیح داده شد، علاوه بر آنکه لازم است، شرایط جامعه بشری به نفع حکومت دینی امام موعود تغییر یابد، و درخواست واقعی آن از سوی مردم صورت گیرد، به نظر می رسد مردم باید راضی و دوست دار و حامی و پیرو حاکم عادل نیز باشند؛ زیرا در غیر این صورت سرنوشت جامعه بشری تغییر نخواهد یافت، و آن حکومت مطلوب محقق نخواهد شد، و جهان به همین صورت فعلی ادامه خواهد یافت.

اساساً تا همیاری و مشارکت مردم با حکومت نباشد، امیران به حفظ اصول و ارزش‌های انسانی و اخلاقی و تحقق اهداف خویش و صلح جهانی موفق نخواهند شد. آن هنگام که امام علی (ع)، خبر تهاجم یاران معاویه به شهر انبار و غارت کردن آن را شنید، تنها و پیاده به طرف پادگان نظامی کوفه در نخيله(لشکرگاهی نزدیک کوفه در مسیر راه شام، که سربازان و داوطلبان جنگ در آنجا گرد می‌آمدند و سازماندهی می‌شدند) حرکت کرد. مردم خود را به او رسانده‌اند و گفتند ای امیرمؤمنان ما آنان را کفایت می‌کنیم. امام در پاسخ به آنها و به‌طور کلی در ارتباط با حکومت خویش فرمودند: «شما از انجام کار خود درمانده‌اید! چگونه کار دیگری را برایم کفایت می‌کنید؟ اگر رعایای پیش از من از ستم حاکمان می‌نالیدند، امروز من از رعیت خود می‌نالم، گویی من پیرو، و آنان حکمران و فرمانروایانند.» (شریف‌الرضی، ۱۳۷۹، حکمت ۲۶۱)

ایشان در خطبه‌ای دیگر، ضمن انتقاد از مردم که او را در برنامه‌های اجرایی حکومت دینی یاری نکردند و با اطاعت از هواهای نفسانی، زمینه بن‌بست اجتماعی را فراهم نمودند، با اشاره به حقوق متقابل امت و امام فرمودند: «ای مردم، مرا بر شما و شما را بر من حقی واجب شده است، حق شما بر من، آن است که از خیرخواهی شما دریغ نورزم... و حق من بر شما این است که به بیعت با من وفادار باشید، و در آشکار و نهان برایم خیرخواهی کنید، هر گاه شما را فرا خواندم اجابت نمایید و فرمان دادم اطاعت کنید» (شریف‌الرضی، ۱۳۷۹، خطبه ۳۴).

این سخنان امام علی (ع) بیانگر آن است که اگر انسان‌ها به یاری امام نشتابند، اهداف و برنامه‌های حکومت دینی محقق نخواهد شد. از این رو برای تحقق حکومت دینی امام عصر (عج)، یاری، حمایت و پیروی همه‌جانبه مردم از امام موعود لازم است؛ زیرا مردم نقش ایجاد و ابقایی دارند و اگر به این شرط مهم پایبند نباشند، اهداف حکومت دینی عادلانه و در نهایت دستیابی مردم به کمال و سعادت نهایی، محقق نمی‌گردد.

۴. راهکار متناسب: پیروی و یاری از امام موعود در جهت مقاومت در برابر فساد و ستم

متکلمان امامیه، درباره علت غیبت امام مهدی (عج)، بر این باورند، که انسان‌ها با اختیار خود، در جهت یاری امام، قصور و کوتاهی کردند، و به همین خاطر از حضور ظاهری امام محروم ماندند. بر مردم واجب بود که اوامر و نواهی او را اطاعت کنند، اما چون این کار را انجام نداده‌اند، مُخَلِّ یک امر واجب یعنی بهره‌مندی از حضور ظاهری امام شدند (مفید، ۱۴۱۳، ص ۴۵؛ حلی، ۱۴۱۳، ص ۳۶۲-۳۶۳؛ بحرانی، ۱۴۰۶، ص ۱۷۵ و ۱۹۱). از این رو یکی از مهم‌ترین عوامل و راهکارهای بهره‌مندی از موعود مصلح و حکومت دینی او باید رفع همین امر باشد.

به عبارت بهتر، سُستی انسان‌ها به دو پیمان اطاعت و نصرت، موجب تنفیذ سنت الهی غیبت امام موعود گردید و تنها در صورتی که انسان‌ها به دو پیمان اطاعت و نصرت وفادار باشند، شرایط تنفیذ سنت حضور امام فراهم می‌شود و جهانیان از ثمرات حکومت دینی او بهره‌مند خواهند شد. طبعاً با آماده شدن توده‌های مردمی جهت یاری و حمایت همه‌جانبه از حکومت دینی امام موعود، ایشان به آسانی می‌تواند با ظالمان، سران استکبار و معاندان حق مبارزه داشته باشد و ظلم و شرک را ریشه‌کن کند.

وقتی امام علی (ع) با اقبال و خواست عمومی مردم به حکومت رسید، می‌خواست عدالت را اجرا کند، ولی مردم مانع ایجاد کردند و به نحو مطلوب از امام و رأی معصومانۀ ایشان حمایت نکردند. برای نمونه ایشان می‌خواست شریح‌بن حارث قاضی را اولاً به‌خاطر تخلفی که داشت (شریف‌الرضی، ۱۳۷۹، نامه ۳) و ثانیاً در بسیاری از مسائل فقهی با امام هم‌عقیده نبود، از منصب قضاوت برکنار کند. اما مردمی که تقدسی برای شریح قائل بودند و به او علاقه داشتند، امام را وادار کردند که شریح باقی بماند. امام علی (ع) نیز به‌خاطر برقراری اتحاد در بین مردم کوفه و دوری از تفرقه، او را در آن منصب باقی گذاشت، و به او فرمود: «أَقْضِ بِمَا كُنْتَ تَقْضِي حَتَّى يَجْتَمِعَ أَمْرُ النَّاسِ؛ همانند گذشته به قضاوت ادامه بده، تا کار جامعه (امر مردم) سامان (انسجام) گیرد» (ثقفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۷۴).

به‌نظر می‌رسد امام علی (ع) در این‌گونه رویدادها ناچار شد، امثال شریح را بر منصبشان باقی بدارد، تا مردم به اندازه‌ای از درک و فهم برسند، که از او و رأی او حمایت و پیروی کنند. بنابراین تا جامعه انسانی در حمایت و پیروی از رأی امام موعود، منسجم و هماهنگ نشود، حکومت دینی امام عصر (عج) محقق نمی‌شود.

نتیجه‌گیری

نقش مردم برای تحقق حکومت دینی امام عصر(عج) به عنوان یکی از شرایط اساسی ظهور موعود و حکومت او، نقش علیّت و سببیت برای ظهور و تحقق حکومت دینی امام موعود دارد. به این صورت که خداوند تحقق آن را متوقف و وابسته به انجام آن شرایط قرار داده است و تا به دست مردم انجام نگیرند، موعود برای تحقق حکومت دینی ظاهر نخواهد شد. اقداماتی که اجتماع انسانی باید برای برپایی و شکل‌گیری حکومت دینی مهدوی انجام دهند عبارتند از: بالا رفتن سطح معرفت جهانیان برای پذیرش موعود، شایستگی و آمادگی برای تحقق حکومت دینی موعود، تلاش کامل انسان‌ها در ساختن سرنوشت خود و جهان پیرامون، استعانت، حمایت و پیروی همه‌جانبه از موعود. دلیل اصلی تأخیر ظهور حاکم آخرالزمان و حکومت دینی ایشان، فراهم نشدن همین بسترها و زمینه‌هاست که ممکن‌سازی آنها به دست انسان‌ها است. از این رو مناسب‌ترین راهکارها که پیش‌روی انسان‌ها برای تحقق آن حکومت بی نظیر وجود دارد، عبارتند از: جهل‌زدایی و دانش‌افزایی، خودسازی و تکامل روحی، تلاش همگانی برای ساختن یک جامعه شایسته (دگرسازی) جهت شکل‌گیری حکومت مطلوب جهانی، و سرانجام کسب پیروی و یاری همه‌جانبه از موعود در جهت مقاومت در برابر فساد و ستم.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، علل الشرائع، قم: کتاب‌فروشی داوری، ۱۳۸۵ ش / ۱۹۶۶ م.
۳. _____، کمال الدین و تمام النعمه، تصحیح علی‌اکبر غفاری، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۵ ق.
۴. بحرانی، ابن میثم، قواعد المرام فی علم الکلام، قم، مکتبه آیت‌الله المرعشی، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.
۵. ثقفی، ابراهیم بن محمد، الغارات، قم: دار الکتاب الإسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۶. جعفری، محمد تقی، ترجمه و تفسیر نهج‌البلاغه، چاپ سوم، تهران: فرهنگ اسلامی، ۲۷ جلد، ۱۳۷۶.
۷. جوادی آملی، عبد‌الله، «مهدویت و عدل الهی»، انتظار موعود، پاییز ۱۳۸۳، ش ۱۳، ص ۴۱-۵۴.
۸. حلی، حسن بن یوسف، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، تعلیقات حسن‌زاده آملی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ چهارم، ۱۴۱۳ ق.
۹. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران، زیر نظر محمد معین، تهران: دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
۱۰. شریف‌الرضی، محمد بن حسین، نهج‌البلاغه، ترجمه دشتی، قم: مشهور، ۱۳۷۹ ش.
۱۱. صدر، سید رضا، راه مهدی (علیه السلام)، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸ ش.
۱۲. صدر، موسی، ادیان در خدمت انسان: جستارهایی درباره دین و مسائل جهان معاصر، تهران: موسسه فرهنگی-تحقیقاتی امام موسی صدر، ۱۳۸۴.
۱۳. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ ق.
۱۴. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تهران: المطبعة العلمیه، ۱۳۸۰ ق.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.
۱۶. کورانی، علی، معجم احادیث الامام المهدی (ع)، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ هـ ق.
۱۷. مطهری، مرتضی، عدل الهی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ۱۳۹۰ ش.